

УДК 347.78.01

О. М. Великорода
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного та господарського права і процесу
Прикарпатського юридичного інституту
Національного університету «Одеська юридична академія»

А. А. Вовк
студентка III курсу
Прикарпатського юридичного інституту
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ОБ'ЄКТІВ НАРОДНОЇ ТВОРЧОСТІ

Народна творчість – найбільш вразлива частина культурної спадщини у зв'язку з її особливою цінністю й важливістю. Народи світу цінують свої культурні традиції, вважають, що народній творчості не загрожує смерть від старості, оскільки вона є свідченням минулого, без якого у справжнього немає майбутнього. Однак нині результати народної творчості отримали велику економічну, наукову та комерційну цінність для широкого кола зацікавлених осіб, у зв'язку з чим найчастіше недобросовісно використовуються і знаходять широке комерційне застосування. Необхідність захисту результатів народної творчості як одного з видів результатів інтелектуальної діяльності етносів є настільки важливою, що, якщо нам не вдасться цього зробити, можна буде позбавити майбутні покоління знань і творчості своїх предків. Захист результатів народної творчості мають забезпечити правові заходи, щоб запобігти неправомірному привласненню або несанкціоновану використанню таких результатів.

Проблемам правового захисту об'єктів народної творчості присвячені праці таких науковців, як Г.О. Андросчук, О.Б. Бутнік-Сіверський, С.В. Бондаренко, В.С. Дроб'язко, О.П. Орлюк, О.А. Проніна, С. Кристофер, М. Речел і низка інших. Разом із тим ці дослідження неповною мірою охоплюють усі питання охорони об'єктів народної творчості. Ця проблема активно дискутується на міжнародному рівні, зокрема у 2014 році ці питання обговорювалися Всесвітньою організацією інтелектуальної власності (далі – ВОІВ), за результатами чого було створено Проект статей про охорону традиційних виражень культури.

Метою статті є дослідження правового режиму об'єктів народної творчості. Зазначена мета зумовила такі завдання: визначити поняття народної творчості; класифікувати об'єкти народної творчості; з'ясувати особливості правової охорони об'єктів народної творчості у світі; запропонувати концептуальні засади правового регулювання об'єктів народної творчості в Україні.

Аналізуючи правовий режим об'єктів народної творчості, передусім необхідно визначити, що саме вміщує в себе поняття «народна творчість».

Думки вчених в основному можна поділити на дві групи. Одні вважають, що народна творчість має такі складники: а) народна поетична творчість – масова словесна художня творчість того або іншого народу (календарно-обрядова творчість, рідинно-обрядова творчість, героїчний епос, балади тощо); б) народна музика – вокальна й переважно пісенна, інструментальна й вокально-інструментальна колективна творчість народу; в) народний театр – театралізовані дії, засновані на матеріалі усної народної творчості (скоморихи, вертеп); г) народний танець – прадавній вид народної творчості, де художні образи створюються засобами пластичних рухів людського тіла, що було частиною народних вистав на святах і ярмарках (метелиці, гопаки, коломийки, гуцулки); д) народна архітектура, образотворче й декоративно-прикладне мистецтво (знаряддя праці, споруди, домашнє начиння та побутова обстановка, одяг і тканини, іграшки тощо).

Проте існує інше тлумачення народної творчості, яке ототожнює її з фольклором, тобто тільки з усним її проявом. Таке твердження можна вважати помилковим через його суттєвий дефіцит конкретики і, як наслідок, не менший профіцит суперечності. По-перше, якщо фольклор – це усна народна творчість, то що конкретно можна вважати усністю як явищем? Це поняття включає в себе тільки народну словесну творчість, чи поєднує в собі також народні музику, танець і театр? А якщо включає, то як до цієї категорії можна зарахувати народні архітектуру, образотворче та декоративно-прикладне мистецтво? Якщо пов'язувати явище усності з можливістю його вербального вираження, можна зробити припущення, що такі види народної творчості, як народні архітектура, образотворче й декоративно-прикладне мистецтво (і вірогідно, що сюди можна зарахувати народний танець), належать до фольклору тільки виключно на рівні ідей, методів і процедур. Таке сприйняття законодавцем цих видів народної творчості може дещо ускладнити процедуру охорони прав на об'єкти народної творчості. Адже ч. 3 ст. 8 Закону України «Про авторське право та суміжні права» передбачено, що правова охорона

поширюється тільки на форму вираження твору й не поширюється на будь-які ідеї, теорії, принципи, методи, процедури, системи, процеси, способи, концепції, відкриття, навіть якщо вони виражені, описані, пояснені, проілюстровані у творі.

У науковій літературі виділяють такі основні риси народної творчості: а) інформація, що своєю сукупністю становить об'єкт народної творчості, отримана або створена представниками одного етносу спільно на основі або в процесі формування унікальної культурної традиції, способу життя, притаманного саме цьому народові; б) «традиційність», наступність знання, створеного людьми, але вигостреного, відполірованого часом і навколишнім середовищем, є елементом соціальної й культурної спадщини, яка передається від покоління до покоління та зберігається в певній національно-етнічній спільності протягом тривалого часу; в) відмінною особливістю результатів народної творчості є те, що вони не статичні, тобто постійно змінюються, є «живими», системою, яка безперервно адаптується до нових умов. Тому в корені неправильно є точка зору, що представляє твори народної творчості архаїчним явищем, що має лише історичне значення; г) це колективна творча діяльність народу [3, с. 15].

Досліджуючи об'єкти народної творчості, можемо зазначити, що беззаперечним вважаємо твердження про те, що результати інтелектуальної діяльності, в яких використовуються мотиви народного надбання, заслуговують на охорону з боку держави на тому самому рівні, на якому її потребують усі інші об'єкти інтелектуальної діяльності. Проте національному законодавству України, на жаль, не відомі шляхи забезпечення такої процедури.

Ст. 10 Закону України «Про авторське право і суміжні права» встановлено, що твори народної творчості не є об'єктом авторського права. Думка вітчизняних учених співзвучна з буквою закону. У своєму підручнику «Авторське право та суміжні права» С.В. Бондаренко зазначає, що не охороняються твори народної творчості: народні казки, пісні, музика, танці, обряди та інші творіння, які не мають конкретних авторів або автори яких невідомі і які складаються з характерних елементів традиційної художньої спадщини народу. Причиною вилучення творів народної творчості зі сфери охорони є те, що авторство на них не може бути об'єктивно індивідуалізованим, бо їхнім автором є народ. Такі твори варто відрізняти від творів, що безсумнівно мають конкретних авторів, імена яких невідомі з тих або інших причин, наприклад, у разі анонімного опублікування твору [4, с. 74–75]. Такої ж позиції дотримується В.С. Дроб'язко і стверджує, що твори народної творчості не є об'єктами авторського права через відсутність у них конкретного

автора. Виключення творів народної творчості з переліку об'єктів авторського права має на меті пропаганду відповідної національної культури [5, с. 166]. Низка вчених, таких як О.П. Орлюк, Г.О. Андрощук, О.Б. Бутнік-Сіверський та інші, солідарні щодо цього й вважають, що не можуть бути об'єктами авторського права твори народної творчості (фольклор), автори яких невідомі (п. «б» ч. 1 ст. 10 Закону України «Про авторське право і суміжні права»). Причина виведення за межі охорони авторським правом творів народної творчості полягає не в недооцінці народної творчості та її результатів, а в тому, що правова охорона цих творів нормами авторського права не може бути ефективною й повинна забезпечуватися іншими законами та впливом держави для збереження й розвитку національної культури. Автори творів народної творчості, як правило, невідомі, і їхні особисті немайнові права не можуть бути забезпечені, хоча самі твори є вічними, а майнові права їхніх авторів давно втратили своє правове значення. На підставі саме цієї обставини в більшості країн, у яких закони про авторське право існують упродовж століть, твори народної творчості вважаються суспільним надбанням і, відповідно, можуть вільно використовуватися будь-якою особою [6, с. 150].

Водночас у світі починає складатися й інша позиція. Проблема охорони народної творчості вперше була порушена державами, що розвиваються (Нігерія, Марокко, Туніс тощо). Вимагаючи міжнародної охорони об'єктів народної творчості, держави, що розвиваються, мали на увазі передусім економічний бік цього питання. Наприклад, африканські ритуальні танці, пісні широко використовуються у світі, проте твори народної творчості не підлягають конвенційній охороні [1].

У результаті Стокгольмського перегляду (1967) до Бернської конвенції про охорону літературних і художніх творів було внесено спеціальне положення (ст. 15 (4)), яке надає можливість у деяких випадках захистити твори фольклору: «Якщо автор неопублікованого твору невідомий, але є всі підстави вважати, що він є громадянином країни Союзу, за законодавством цієї країни зберігається право призначити компетентний орган, який представляє цього автора і правомочний захищати його права та забезпечувати їх здійснення у країнах Союзу. Країни Союзу, які, відповідно до цього, положення здійснять таке призначення, повідомляють про це Генерального директора шляхом письмової заяви, що містить повну інформацію про призначений у такому порядку орган. Генеральний директор негайно повідомляє про цю заяву всі інші країни Союзу».

У низці держав передбачено особливі правові режими в межах авторського права для творів

фольклору. Деякі держави (Болівія, Туніс, Чилі тощо) уже запровадили спеціальні правила використання творів фольклору [5, с. 167]. У деяких країнах світу в охороні результатів народної творчості застосовується спеціальний знак (товарний або ідентифікаційний), що засвідчує справжність походження такого результату. У 1975 р. такі країни, як Гватемала, Сальвадор, Нікарагуа, Коста-Ріка і Гондурас, підписали Конвенцію Центральної Америки, яка містить умови використання колективних товарних знаків, указівок місць походження товарів та інших об'єктів промислової власності, придатних для надання правової охорони об'єктам народної творчості [1].

У Сполучених Штатах Америки народна творчість охороняється різноманітними способами, законами про інтелектуальну власність, законами та програмами, спеціально призначеними для захисту і збереження культурної спадщини корінних народів. Одним із механізмів є федеральний закон, прийнятий у 1935 р. і змінений у 1990 р., про індіанські (корінних американців) мистецтва й ремесла. Закон забороняє збут продукції в спотвореному вигляді. Він охоплює все індіанське традиційне та сучасне мистецтво й ремесла, такі як, наприклад, кошики, прикраси, маски та килими. У разі порушення цього закону можна зіткнутися із цивільно-правовими санкціями або кримінальним покаранням. У США здійснюється нагляд за популяризацією і просуванням на ринок творів мистецтва й ремесел корінного населення Радою з індіанських мистецтв і ремесел, що мають свій знак, який свідчить про те, що вироби є справжніми роботами майстрів із числа корінних американців [7, с. 53]. У США захист творів народного мистецтва здійснюється шляхом закриття кордонів: «Тим, кому хочеться відвідати резервацію американських індіанців у Сполучених Штатах і вивчити їхній спосіб життя, доводиться звертатися до ради племені і представляти складене за певною формою прохання з викладом своїх цілей і намірів. На те, щоб дочекатися дій щодо звернення, можуть піти місяці; може бути й так, що прохання буде відхилено. Можуть не дозволити фотографувати й записувати на касету. Можливо, буде чітко обумовлено, яку інформацію можна збирати, а яку – не можна; можуть вимагати, щоб опублікований матеріал пройшов порядкову перевірку в чиновника, відповідального за збереження культури племені. Племя може вимагати, щоб авторські права належали йому. Усі умови угоди викладаються в письмовому договорі за підписом обох сторін» [8, с. 18].

Не бажаючи залишатися осторонь, європейська спільнота вирішила віднайти шлях для урегулювання режиму власних результатів народної творчості. З метою сприяння охороні інтелектуальної власності в усьому світі шляхом забезпечення співробітництва між державами та

адміністративного управління багатосторонніми договорами, що регулюють правові та адміністративні аспекти інтелектуальної власності, у 1967 р. була створена міжнародна міжурядова організація ВОІВ. Із 24 березня по 4 квітня 2014 року в штаб-квартирі ВОІВ у Женеві була проведена двотижнева 27-а сесія Міжурядового комітету з інтелектуальної власності, генетичних ресурсів, традиційних знань і фольклору [9].

На засіданні комітету був створений Проект статей про охорону традиційних виражень культури. У цьому акті міститься безліч альтернативних варіантів гіпотез і диспозицій, що зазначаються з урахуванням своєї смислової наближеності одна до одної, з метою найбільш точної та широкої регламентації відповідних об'єктів, суб'єктів і їхніх прав та обов'язків. Відповідно до ст. 2 Проекту, бенефіціарами охорони можуть бути корінні народи або місцеві громади чи інші суб'єкти, визначені національним законодавством або договором, які зберігають, підтримують, використовують чи розвивають традиційні вираження культури. Тобто, бенефіціари є правовласниками на традиційні вираження культури. У ст. 4 Проекту зазначаються правила управління правами й інтересами бенефіціарів. Згідно із цією нормою, уповноважений орган із питань охорони традиційних виражень культури повинен здійснювати відповідні функції в інтересах бенефіціарів. До цих функцій належить таке: а) виконувати завдання з підвищення інформованості, просвітлення, консультування та вироблення рекомендацій; б) здійснювати контроль за формами використання традиційних виразів культури з метою забезпечення їх справедливого й належного використання; в) видавати ліцензії; г) здійснювати збір грошових або негрошових вигод від використання традиційних виражень культури та передавати їх бенефіціарам з метою збереження традиційних виражень культури; д) встановлювати критерії для визначення будь-яких грошових або негрошових вигод; е) сприяти в проведенні будь-яких переговорів щодо використання традиційних виражень; є) якщо це передбачено національним законодавством, такий орган має право за погодженням із бенефіціаром і з його згоди в усіх випадках, коли це можливо, управляти правами щодо традиційного культурного вираження та не прив'язаного конкретно до якоїсь громади. Також варто зазначити, що в п. 2 ст. 5 цього Проекту зазначено, що обмеження щодо охорони поширюються тільки на використання традиційних виражень культури поза громади-бенефіціара або поза традиційного або культурного контексту [2].

Узагальнюючи все вищесказане, варто зазначити, що сьогодні виділяють три можливі шляхи вирішення питання щодо охорони народної творчості:

а) централізація прав на об'єкти народної творчості. Оскільки суб'єктом у відносинах охорони цього виду об'єктів інтелектуальної власності буде держава, значить і заходи охорони, і спосіб реалізації цих прав визначатимуться законодавцем і матимуть загальнообов'язковий характер. Таке вирішення питання є гарантією встановлення чіткого механізму охорони, проте в ній є низка недоліків. Найсуттєвіший із них полягає в тому, що суттєво ігнорується право на об'єкти народної творчості громад, які є правонаступниками;

б) децентралізація прав на об'єкти народної творчості. Наділення місцевих громад правом самостійно розпоряджатися правами на культурні надбання й виробляти власний механізм охорони є правомірним із погляду правонаступництва. Це спричинено тим, що порівняно з державою місцева громада може продукувати свої оригінальні народні мотиви в силу своєї відносної відокремленості від інших громад. Але такий спосіб урегулювання цього питання може викликати численні ускладнення на першому ж етапі його становлення – визначення кола суб'єктів. Також є ризик створення слабкого механізму охорони;

в) залишення об'єктів народної творчості за межами правового регулювання. Цей варіант, безперечно, є втечею від проблеми, а не її вирішенням, але його варто розглядати. Народна творчість у такому разі буде в усезагальному доступі. Це може суттєво вплинути на її видозмінення, проте, швидше за все, сприятиме її популяризації. Але так неможливо захистити ці об'єкти від ризику спотворення та отримати хоча б якусь матеріальну вигоду з її використання іншими суб'єктами.

Ми схильні вважати варіант децентралізації прав на об'єкти народної творчості найбільш перспективним. Отже, перед нами стоїть завдання віднайти оптимальний механізм фіксації наявності того чи іншого результату народної творчості й закріплення прав на нього за певною територіальною громадою. Розпоряджатися своїми авторськими правами громада може на свій розсуд. Так, наприклад, вона може за зразком Проекту ВОІВ створити спеціальний орган, наділений повноваженнями щодо контролю за правомірністю використання результатів народної творчості особами, котрі не належать до цієї громади.

Отже, народна творчість є багатооб'єктним поняттям, під яким варто розуміти сукупність результатів інтелектуальної діяльності певної народності чи територіальної громади, що виявляється в живописі, усній творчості, театрі, музиці, в танці, архітектурі чи в декоративно-прикладному мистецтві, які відображають оригінальність цієї народності чи територіальної громади. Сьогодні наукове співтовариство схиляється до думки про необхідність надання

специфічної правової охорони об'єктам народної творчості. Уважаємо, що для України найбільш прийнятним є варіант надання територіальним громадам можливості самостійно розпоряджатися правами на культурні надбання й виробляти власний механізм охорони об'єктів народної творчості шляхом створення спеціальних органів, наділених повноваженнями щодо контролю за правомірністю використання результатів народної творчості особами, котрі не належать до конкретної територіальної громади.

Література

1. Цыбанова А.С. Результаты народного творчества как объект гражданско-правовой защиты / А.С. Цыбанова [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.jurnal.org/articles/2008/uri54.html>.
2. Проект статей об охране традиционных выражений культуры [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.wipo.int/edocs/mdocs/tk/ru/wipo_grtkf_ic_22/wipo_grtkf_ic_22_ref_facilitators_text.pdf.
3. Некрасова М.А. Народное искусство как проблема коллективного и индивидуального / М.А. Некрасова. – М. : Изобразительное искусство, 1983. – 343 с.
4. Бондаренко С.В. Авторське право та суміжні права / С.В. Бондаренко. – К. : Ін-т інтел. власн. і права, 2008. – 288 с.
5. Дроб'язко В.С. Право інтелектуальної власності : [навчальний посібник] / В.С. Дроб'язко. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 512 с.
6. Право інтелектуальної власності: акад. курс : [підруч. для студ. вищих навч. закладів] / [О.П. Орлюк, Г.О. Андросчук, О.Б. Бутнік-Сіверський та ін.]. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. – 696 с.
7. Речел М. Права интеллектуальной собственности, закон и искусство коренных народов / М. Речел, С. Кристофер // Бюллетень по авторскому праву. – 1999. – Т. XXXII. – № 2. – С. 53–55.
8. Пронина О.А. Правовая охрана произведений народного творчества / О.А. Пронина // Интеллектуальная собственность. – 2001. – № 9. – С. 17–34.
9. Пресс-релиз о работе 27-й сессии Межправительственного комитета по интеллектуальной собственности, генетическим ресурсам, традиционным знаниям и фольклору [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.rupto.ru/press/news_archive/inform2014/27sessia?starblind=150.

Анотація

Великорода О. М., Вовк А. А. Правовий режим об'єктів народної творчості. – Стаття.

У статті досліджуються результати народної творчості населення в контексті об'єкта, якому властиві всі необхідні передумови для забезпечення правової охорони. Зокрема, вивчається поняття «об'єкти народної творчості», аналізується світова практика вирішення питання щодо охорони результатів народної творчості й моделюється механізм правового врегулювання цього питання, що виявляється у пропозиції щодо створення при органах місцевого самоврядування уповноважених органів контролю за використанням народної творчості.

Ключові слова: об'єкти народної творчості, право інтелектуальної власності, авторські та суміжні права, правова охорона.

Аннотация

Великорода А. М., Вовк А. А. Правовой режим объектов народного творчества. – Статья.

В статье исследуются результаты народного творчества населения в контексте объекта, которому присущи все необходимые предпосылки для обеспечения правовой охраны. В частности, изучается понятие «объекты народного творчества», анализируется мировая практика решения вопроса по охране результатов народного творчества и моделируется механизм правового урегулирования данного вопроса, что находит свое проявление в предложении по созданию при органах местного самоуправления уполномоченных органов контроля за использованием народного творчества.

Ключевые слова: объекты народного творчества, право интеллектуальной собственности, авторские и смежные права, правовая охрана.

Summary

Velykoroda O. M., Vovk A. A. The legal regime of folk art objects. – Article.

The article deals with the results of folk art in the context of the object which has all the necessary prerequisites to ensure legal protection. In particular, it clarifies the concept of “folk art objects”, analyzes the international practice resolving issues regarding protection the results of folk art and offers mechanism of legal regulation of this issue, which finds its expression in the establishment of the local government bodies authorized to control the use of folk art.

Key words: objects of folk art, intellectual property rights, copyright and related rights, legal protection.